

УДК 70.01

Чобітько О.М.,

chobit_oks@ukr.net, orcid.org: 0000-0002-8523-752X,

Київський національний університет будівництва і архітектури

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВИТОКІВ І АРХІТЕКТУРНИХ ПРОЯВІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО БАРОКО, УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ І ПРАВОСЛАВНОЇ МУРОВАНОЇ АРХІТЕКТУРИ ДОБИ ГЕТЬМАНЩИНИ

Проаналізовано специфічні риси європейського бароко, характерні форми об'єктів, особливості дерев'яних церков з метою порівняння з православною мурованою архітектурою доби Гетьманщини.

Ключові слова: бароко, дерев'яні церкви, муровані церкви доби Гетьманщини.

Постановка проблеми.

Попри значну кількість публікацій, присвячених витокам православної мурованої архітектури Правобережжя і Лівобережжя доби Гетьманщини, досі відбуваються дискусії відносно доцільності характеризувати цю архітектуру як українське (козацьке) бароко, тим самим порівнюючи її з західноєвропейським бароко. Саме тому необхідно всебічно проаналізувати православну архітектуру II пол. XVII-XVIII ст. одночасно і з пам'ятками європейського бароко, і з об'єктами народної архітектури, оскільки, як справедливо зауважили деякі вчені, на окрему групу пам'яток безпосередньо впливали дерев'яні церкви України більш раннього періоду, що отримало прояви в специфічних, характерних саме для дерев'яного будівництва, формах планів і об'ємно-просторових композиціях.

Мета статті полягає в проведенні порівняння між об'єктами української народної архітектури, православною мурованою архітектурою Правобережжя і Лівобережжя доби Гетьманщини і церквами європейського католицького бароко.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Православну муровану архітектуру Наддніпрянщини та Лівобережжя II пол. XVII-XVIII століть досліджували В. Вечерський [1-3], І. Грабар, М. Закревський, М. Захарченко, Ю. Івашко [5], С. Кілессо [11,12], Т. Кілессо, Г. Логвин, М. Макаренко, М. Орленко, О. Сіткарьова, В.Тимофієнко, В. Чепелик та багато інших. Водночас, попри начебто ґрунтовне висвітлення теми православної мурованої архітектури доби Гетьманщини, ці публікації так і не зняли основного протиріччя в характеристиці витоків цієї архітектури.

1. Особливості виникнення і визначальні ознаки європейського бароко II пол. XVII-XVIII ст. і порівняння з церквами Наддніпрянщини і Лівобережжя II пол. XVII-XVIII ст.

Традиційно вважається, що європейське бароко відкрило шлях принципово іншим об'ємно-просторовим рішенням, стіни позбавились монументальності романіки і готики, стали пластичними і суцільно декорованими, фасади набули динамічної угнутості і криволінійності. Поширився прийом візуального розширення простору за рахунок живопису стін і стель, інтер'єри набули характеру театральності.

Ознаками бароко Італії згідно ієрархічного розподілу фасаду на складові (дах, завершення, стіна з дрібними складовими елементами) є:

- півциркульні бані;
- трикутні фронтони;
- криволінійні фронтони і аттики;
- деталізований карниз (класичний і модифікований);
- чіткий розподіл на два яруси з балюстрадою на другому ярусі;
- волоти на другому ярусі;
- класичний антаблемент;
- угнутий західний фасад;
- модифікований і класичний коринфський ордер, поєднання крупно

масштабного і дрібномасштабного ордеру;

- колони, пілястри, згруповані попарно, в т.ч. на п'єдесталах;
- багато скульптури на фасадах і в інтер'єрах, часто в нішах;
- вікна сегментні, круглі, півциркульні і прямокутні;
- двоколонні портики;
- фонтани.

Ознаками бароко Німеччини і Австрії згідно ієрархічного розподілу фасаду на складові (дах, завершення, стіна з дрібними складовими елементами) є:

– бані півциркульної форми зі світловим ліхтарем і цибулясті сплюснуті бані;

- класичний карниз – прямий і криволінійний;
- модифікований і класичний коринфський ордер;
- чіткий розподіл на яруси, наявність балюстрад;
- скульптура на фасадах і в інтер'єрах, часто в нішах, однак фасадний

декор більш стриманий;

- вікна півциркульні і овальні (люкарни).

Ознаками бароко Франції згідно ієрархічного розподілу фасаду на складові (дах, завершення, стіна з дрібними складовими елементами) є:

- стриманість і тяжіння до класицизму;

- півциркульні бані;
- трикутні фронтони;
- чіткий розподіл на два яруси;
- західний фасад церков за типом Іль-Джезу в Римі;
- майже немає фасадного скульптурного декору;
- масивний трикутний портал;
- вікна півциркульні і прямокутні.

Значний вплив на архітектуру України справило римо-католицьке бароко Польщі, яке сформувалось на ранньому етапі під безпосереднім впливом головного храму ордену єзуїтів – церкви Іль Джезу в Римі (арх. Д. Вінййола. 1568-1584 рр.). Церква Іль Джезу стала зразком для всіх єзуїтських костьолів Польщі і Західної України.

Ознаками цієї архітектури стали: в плануванні – наявність широкої і високої головної нави з капелами з двох боків, причому поперечні до нави стіни між капелами відгравали роль контрфорсів, які сприймали розпір величезного циліндричного склепіння з люнетами над головною навою, костьол мав трансепт і баню над середохрест'ям, в рішенні фасадів – дотримувався принцип виділення головного західного фасаду розчленуванням на два яруси, завершенням з тимпаном, відсутність башт обабіч входу, бічні фасади були простими і бездекоративними [4, с.219].

Такий об'ємно-планувальний принцип став певним кліше для всіх єзуїтських костьолів.

В деяких випадках костьолів Польщі цей варіант спрощувався за рахунок позбавлення куполу. Показово, що інші релігійні ордени I пол. XVII ст. в своїх костьолах також наслідували об'ємно-планувальну схему костьолу єзуїтів [4, с.220].

Поряд з фасадами костьолів єзуїтського типу (Домініканський костьол у Варшаві 1612-1638 рр.) з'являються костьоли з двома кутовими баштами на (костьол камедулів в Кракові, 1605-1630 рр.), під безпосереднім впливом римського бароко кінця XVI-початку XVII ст. з'являються приклади костьолів з еліптичним планом (костьол в Клімонтові 1643-1650 рр.), причому часто в межах об'єкту з'являються водночас і риси бароко, і форми провінційного пізнього польського ренесансу, що відбувалось завдяки участі в будівництві місцевих архітекторів і будівельників [4, с.221].

Починаючи з II пол. XVII ст. настає другий, пізній або зрілий період бароко Польщі, в церковній архітектурі II пол. XVII-XVIII ст. зберігається структура планів з навами, прямокутні плани єзуїтських костьолів, однак з'являються плани костьолів центрично-багатокутного типу, у вигляді грецького хреста, з XVIII ст. плани в вигляді витягнутого багатокутника чи

еліпса, часто взірцем для польських костьолів служили італійські храми (за взірцем церкви Санта Марія Салюте в Венеції зведено костьол філіпінців в Гостині з планом у вигляді увінчаного великою банею восьмикутника [4, с.225].

Від раннього до зрілого періоду відбулись зміни в рішенні фасадів: на ранньому періоді вони маловиразні і спокійні, на пізньому прикрашені великою кількістю ліпнини, розчленовані і майже завжди з двома бічними баштами (костьол візиток в Кракові, 1682-1695 рр.), костьоли бернардинців (1670-1680 рр.) і св. Анни в Кракові (1689-1703 рр.).

Також відбуваються кардинальні зміни в рішенні інтер'єрів, яким також надається підкреслено розкішне оздоблення членуванням стін, вишуканістю форм, застосуванням мармуру, позолочених ліпних прикрас, скульптур, розписів склепінь і бань у вигляді монументальних композицій [4, с.226]. В період пізнього бароко надається декоративний характер костьолам періоду раннього бароко і періоду готики.

Польські дослідники відмічають проникнення барокових форм і в дерев'яне церковне будівництво [4, с.226], однак переважно у вигляді появи двобаштового фасаду, імітацій склепіння в навах і прикрашення різьбленням. Прикладом бароко в дерев'яному костьолі є костьол в Мніхові (1730) з трансептом, банею і оздобленням інтер'єру в стилі рококо та костьол в Шаловій (1739-1782) з криволінійними балками в навах [4, с.238].

Таким чином, можна відмітити спільне і відмінне між стадійністю бароко в Польщі і стадійністю розвитку української мурованої архітектури на землях Наддніпрянщини і Лівобережжя II пол. XVII-XVIII ст.;

- в Польщі бароко розподіляється на два періоди (ранній і пізній), в Україні стиль має три періоди (ранній, високий або середній і пізній);

- в Польщі на ранньому періоді бароко формувалось безпосередньо за взірцем римо-католицького єзуїтського бароко Італії, іноді з місцевими рисами провінційного польського Ренесансу, на землях Гетьманщини архітектура відзначалась множинністю витоків і впливів (давньоруська архітектура, європейське бароко, польські безкупольні муровані костьоли, дерев'яна церковна архітектура, вірменська архітектура в поширенні триконхових храмів тощо);

- в Польщі і на землях Гетьманщини сформувались принципово відмінні планувальні схеми і об'ємно-просторові композиції храмів, в Україні навіть тоді, коли храми зводились іноземними архітекторами, вони не були точними корпіями європейського бароко і в них був помітний вплив місцевих архітектурних традицій (наприклад, попри те, що собори Мгарського монастиря і Троїцького монастиря в Чернігові подібні до костьолу Петра і

Павла в Вільнюсі авторства того ж архітектора І.-Б.Зауера, проте одразу помітно, що це православні храми).

2. Вплив традицій народної архітектури на православну муровану архітектуру доби Гетьманщини

Пам'ятки православної мурованої архітектури Наддніпрянщини і Лівобережжя, разом з архітектурою часів Київської Русі, найбільш відомі поза межами України як виразники національної ідентичності і регіональної своєрідності. Той факт, що барокові храми цього ж періоду на західноукраїнських землях відомі в світі менше, пов'язаний насамперед з тим, що ці храми являли собою спрощений варіант західноєвропейського польського і італійського бароко, і лише деякі об'єкти були насправді унікальними. Загальна площа території розповсюдження західної школи бароко чи не вдвічі менша територій розповсюдження мурованої козацької архітектури Наддніпрянщини і Лівобережжя, однак храми в межах західної школи розташовані більш сконцентровано, на територіях східної школи – більш розосереджено.

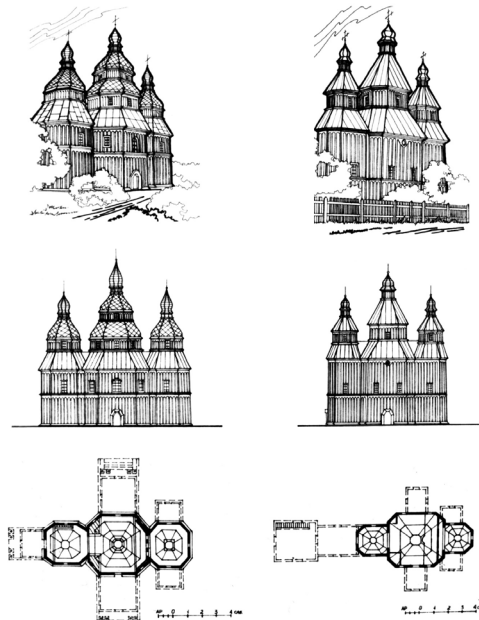

Рис.1. Дерев'яні церкви Київщини: собор в Таращі (зліва) церква в Трипільлі(справа).
Креслення Ю.Івашко за архівними джерелами.

Цікаві висновки можна отримати, якщо порівняти між собою ці території розповсюдження храмової мурованої архітектури з територіями розповсюдження дерев'яної церковної архітектури, на що звернула увагу Ю. Івашко [6,7] (рис.1). Вона виявила, що дерев'яна архітектура охопила практично всю Україну крім крайніх східних і південних територій, і концентрація пам'яток мурованої архітектури не може порівнюватись з концентрацією дерев'яних церков на території всієї України.

Як зазначила Ю. Івашко, західна школа бароко включає римо-католицьке бароко (більшість об'єктів) і окремі пам'ятки українського греко-католицького бароко з елементами національної своєрідності [5]. Типове церковне римо-католицьке бароко представлено найчастіше тринавною будівлею з застосуванням овальних форм в плані, масивного ордеру, розповсюдженням фасадних і інтер'єрних скульптур, типовим прийомом є прикрашення головного західного фасаду двома баштовими об'ємами з фронтоном між ними над головним входом, тоді як в греко-католицьких храмах могла поєднуватись виражена підкресленість західного фасаду як головного (що було властиве католицькому бароко) і всефасадність українських дерев'яних церков.

Винятком є трьох-чотирьохконхові церкви східної школи на пізньому періоді, схожі на плани церков-твердинь доби середньовіччя (причина їх поширення має бути додатково вияснена). В межах східної школи збереглася значна кількість церков з планами змішаного типу, без чіткої планувальної структури, що ускладнює їх аналіз у порівнянні з об'єктами європейського бароко.

Починаючи з XVIII ст. православна мурована архітектура України все більше відчуває на собі російські впливи, що підсилюється запрошенням московських і петербурзьких архітекторів.

Висновки

Незважаючи на протиріччя в визначенні явища мурованої архітектури Наддніпрянщини і Лівобережжя (бароко чи українське відродження), дослідники підкреслювали її нетотожність західноукраїнському бароко, що наочно видно навіть в планувальній структурі: в церквах Наддніпрянщини плани базилікальні (від давньоруських хрестово-купольних базилік) чи гранчасті тридільні чи хрестові (споріднені з дерев'яними церквами), а не овальні, отже, це доводить іншу природу їх виникнення.

Було проаналізовано і визначено прояви стилю бароко в архітектурі Італії, Німеччини і Австрії, Франції і Польщі з метою створення класифікатора стилю, який би об'єднав показники бароко різних країн. Навіть попередній порівняльний аналіз морфологічних ознак і періодизації бароко і мурованої архітектури II пол. XVII-XVIII ст. на територіях Наддніпрянщини і

Лівобережжя свідчить про нетотожність цих явищ і потребу системного аналізу пам'яток на різних ієрархічних рівнях об'єкту.

Отже, попередній порівняльний аналіз витоків і проявів бароко в країнах Західної і Центральної Європи і на землях України дозволяє припустити, що у відношенні українських територій під владою Польщі доречно вживати термін “архітектура бароко”, тоді як архітектура на землях Гетьманщини мали витокami не лише європейське бароко, а значно більшою мірою давньоруську та дерев'яну архітектуру, що ставить під сумнів можливість її об'єднання одним терміном “українське бароко”.

Список використаних джерел

1. Вечерський В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. – Київ.: Головкивархітектура, 2001. - 350 с.
2. Вечерський В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. – Київ.: Видавничий дім А.С.С., 2005. - 588 с.
3. Вечерський В. Українські дерев'яні храми. – Київ.: Наш час, 2007. - 271 с.
4. Захватович Ян. Польская архитектура. Под ред. Р.В. Тимофеевой. - Варшава, 1967. - 546 с.
5. Івашко Ю. В. Стиль бароко в архітектурі українських церков. Людина і світ. № 11-12, 1997. - С.12-15.
6. Івашко Ю.В. Досвід комплексного вивчення архітектури дерев'яних церков Київщини на протязі їх формування (IX-XVIII ст.). Дис. ...наук. ступ. канд. архіт. - К., 1997. - 247 с.
7. Івашко Ю.В. Дерев'яне церковне зодчество Київщини. - Київ, 2003. - 120 с.
8. Історія української архітектури / Ю.С.Асєєв, В.В.Вечерський, О.М.Годованюк та ін.; За ред. В.І.Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 472 с.;
9. Історія українського мистецтва. В шести томах. Том третій. Мистецтво другої половини XVII-XVIII століття. – К., 1968. – С. 17, 56, 76, 82, 83. Іл. – С. 90, 91.
10. Історія українського мистецтва. В шести томах. Том четвертий. Мистецтво другої половини XIX-XX століття. К., 1970. - С. 237.
11. Килессо С.К. Киево-Печерская лавра. Москва, 1975. 144 с.
12. Кілессо С.К. Києво-Печерська лавра. – К.: Техніка, 2004. – С.111-114.

Чобитько О.Н.,

Киевский национальный университет строительства и архитектуры

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИСТОКОВ И АРХИТЕКТУРНЫХ
ПРОЯВЛЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО БАРОККО, УКРАИНСКОЙ
НАРОДНОЙ АРХИТЕКТУРЫ И ПРАВОСЛАВНОЙ КАМЕННОЙ
АРХИТЕКТУРЫ ПЕРИОДА ГЕТЬМАНЩИНЫ**

Проанализированы специфические черты европейского барокко, характерные формы объектов, особенности деревянных церквей с целью сравнения их с православной каменной архитектурой периода Гетьманщины.

Ключевые слова: барокко, деревянные церкви, каменные церкви периода Гетьманщины.

Chobitko O.,

Kyiv National University of Construction and Architecture

**THE COMPARATIVE ANALYSIS OF SOURCES AND ARCHITECTURAL
FEATURES OF THE EUROPEAN BAROCCO STYLE, UKRAINIAN FOLK
ARCHITECTURE AND ORTHODOX STONE ARCHITECTURE OF
GETMAN'S PERIOD**

Were analyzed the specific features of European Barocco style, the typical forms of objects, the peculiarities of wooden churches for aim of comparative analysis with Orthodox stone architecture of Getman's period.

Key words: Barocco style, wooden churches, stone churches of Getman's period.